

תבואות נוספות, ימי אברהים פאשא הארץ תפג

נוספות

א. המורדים בימי אברהים פאשא⁽¹⁾

(מספרו Das heilige Land).

אחרי אשר כבש אברהים פאשא את כל הארץ (5593), נתן צו כי כל יושבי הארץ יחלצו מאתם אנשים לצבא. (כי עד הזמן ההוא היו כל בני הצבא שכירים). את המנהג החדש הזה לא אכו הערבים והברואים שבארץ פלשת לקבל ויסבו מרד ופראות בארץ. אברהים פאשא היה אז כאלכסנדריא, ובארץ היו אנשי צבא מעטים, ועי"ז נקל היה להמורדים לכבש בחזרה את כל המקומות הנצורים. והארץ נהיתה שנית אי בטוחה, כי המורדים שללו בזו את כל עובה גרודי בדואים פראים עכרו את הארץ ומנמת פניהם היתה ללכד את ירושלים העיר היותר כצורה בארץ.

ויהי כהודע דבר המרד לאברהים פאשא ויטהר לשלח ארבעה גרודי צבא, האי לארץ הגליל, הבי לשכם, הגי לחברון והדי לירושלים. בתחלת חדש אייר תקצ"ד יצא הקול בירושלים כי גרודי המורדים הולכים וקרבים אל העיר וכבר נראו עקבותיהם בהרים אשר סביבותיה. בששה עשר לחדש סוגרו שעריה ותכא העיר במצודה, ובחצות ליל כ"ב לחדש גלכרה. אחדים מהמורדים טפסו על גבי החומה ואחדים מהם באו העירה דרך תעלת השופכים היוצאת חוצה לה, ומהם הכקיעו את השערים. חיל הצבא שבעיר בראותם כי אין בכחם להגן על יושביה הסגירו את עצמם בתוך המצודה. הלילה הזה הי ליל זועה ופחה, אין בכח עם סופר לתאר ולצייר כמו את ענות נפש יושביה ומצבם. המנצחים הפראים אנשים נשים וטף סכבו בשוקים וברחובות ויצהלו ויריעו את השריקה המזורה לו לו להובהמיתם הנוראה התערב גם שאון אנשי הצבא ויללת וצעקת התושבים האומללים, וזה הי העיר כלה לחרדת אלקים. ובהאיר השחר ראינו דרך חלונות בתינו כי כל העיר מלאה בדואים פראים ועריצים. ונחשב כי אבדנו כלנו אבדנו, ומה גם כי בתים אחדים

[1] שייך לעמוד תנ"א שנת 5592.

תפד תבואות נוספית ימי אברהים פאשא הארץ

כבר נהיו לבזה ולמשסה, אך מה נשתוממנו לשמוע לפתע פתאום קול כרוזא הקודא בחיל: "כל תושבי העיר מושלימים יהודים ונוצרים אל יפחדו מאומה, איש לא יגע בהם וברכושם לרעה זה עובר על הפקודה אחת דתו להמית, זהקריאה הזאת שנכרזה בשם ראש המתקוממים הרגיעה מעט את רוחנו.

אנשי הצבא נסו לצאת מהמצודה ויחלו לירות על המורדים בקני רובה, זימיתו אחרים מהם, אך כרגע נכחו לדעת כי אי אפשר להם להכניע את המורדים כי רבים הם, וישונו לבקש מפלט למו כהמצודה, אז החלו המורדים לירות על המצודה, אך ברכים פשוטים, כי כלי תותח לא היו להם, והשר המצביא של המצודה לא אבה לירות עליהם בכלי תותח לכלי יחריב את בתי העיר, ובראוחם כי לא יוכלו ללכד את המצודה בקני רביהם, החליטו לחסר הפירה מתחת להמצודה ולהבקיעה על ידי אנק שריפת, וכבר נעשו כל ההכנות הנחוצות לזה — אך! ביום הכיח יצא הקול כי אברהים פאשא יצא ממצרים בחיל גדול וכבר הגהו כיפו, ולקול השמועה הזאת נסו כרגע כל המורדים וילכו דרוכה להטכצר כוראק אשר בדרך חכרון ולההרים שבסביבותיו, ובאמת ביום שאחריו הזפיע אברהים פאשא כמלאך מושיע וחיל גדול עמו בשערי ירושלם, ומיד הכניע את המורדים, ואת ראשיהם העניש קישה, המורדים נסוגו אחור וילכו עד חכרון ושם התאחדו את תושבי העיר חכרון שלא היו ג"כ מרוצים מממשלת הפחה, זכימים מעטים השיב את המנוחה והבטחון על מכותו ויניח צבא גדול בכל הערים, ועליהם הפקיד פקידים חרוצים, ובכלותו להכניע את המורדים שבירושלם הלך שבמה וגם שם עלה בידו במישך זמן קצר להשיב את הסדרים המזכים כבירושלם, ואך בארץ הגליל לא שבה המנוחה רק אחרי עכור חדשים אחרים, אולם המלחמה יהיותר כבדה מצא אברהים פאשא אצל חכרון, חיל המורדים נתרבה שם במאוד, כי אליהם נוספו תמיד מורדים חדשים שבאו מעבר

תבואות נוספות, ימי אברהים פאשא הארץ תפה

הירדן, ויחד כללו חיל גדול. כל בקשות אברהים פאשא לשלום נישארו מעל, ואך ביום הכ"ח לחדש תמוז בא הקץ להמרה, כי ביום הזה נאספו תחת פקודת אברהים פאשא עשרים אלף אנשי צבא, וילחמו ברוח גבורה ויצאו ועפרת הנצחון על ראשם. ולתשלום לחילו בעד עבודתם הרשה להם לבזז את חברון¹, משך שלשה ימים. משם הלך לקיראק שבעבר הירדן וגם להם הראה את ידו הקשה (על כי לפני חדשים אהדים הרגו יושביה את חילו אשר הניח בהמכצר), ואת כל המתקוממים הגיר לפי חרכ. ואחר חדשים אחדים הי' אברהים פאשא עוד הפעם השליט על כל הארץ. התושבים הוכרחו למסר את כלי נשקם להממשלה, ובנרות חפשו בבתים וכאוצרות לראות אם לא החביאו כלי נשק (רק לבני איראפא מותר הי' להחזיק כלי נשק), וע"י חיל צבא הרב שהשיב בארץ הביא שנית את השלום והבטחון, ושם אברהים פאשא הי' למורא ולפחד גם להברואים היותר פראים. כל הדרכים היו בטוחים משודדים, ובאמצע הלילה יכל כל איש לעבור גם בין הערבים והברואים מבלי מגור ופחד. והתושבים הוכרחו לשלח את בניהם לעבד בצבא. ויבטל גם את מס הדרכים או הכופר אשר נגשו באכזריות נוראה ומבלי סכום קצוב זקני הכפרים מאת העוזבים וישיבים.

בשנת 5599 בא קונזול אנגליא לירושלם והוא הי' הקונזול הראשון בארץ ישראל, והממשלה זכתה אותו בכל הזכויות של הקונזולים בערי החוף.

(1) אח סדטי המאורע הזה ויתר קורות העיר הזאת ימצא הקורא במאמרנו "יהודים בארץ הצב" במאסנו הספרותי "ירושלים" כרך ה' חוברת ג' זר".

תפוז תבואות נוספות, מערת המכפלה הארץ

ב. מערת המכפלה (1)

(מאת העורך).

באמתת הקברים האלה אין כל ספק, כי לפי עדות תורה"ק (בראשית מ"ט, ל"א) קברו האבות והאמהות במערת המכפלה אשר בקצה העיר חברון, ואין כל ספק כי למצער בימי הבית השני בנו מלכי ישראל בנין מפואר על מערת הקברים הזאת. הסופר יוסף בן מתתיהו יספר כי הבנין אשר מעל לקברי האבות בנוי כולו מאבני שיש יפים במאד. בהמאה הששית לספה"נ בנו הנוצרים על מקום המערה—כנסיה, אך ימי קיומה לא ארכו, כי מיד כאשר לכדו המושלמים את הארץ הרסו את הכנסיה וישנוה לבית מסגד. ונושאי הצלב הראשונים שנו את בית המסגד לכנסיה נוצרית. הנוסע בנימן מטודילא יספר "כי בימיו היו ששה ציונים על ששת הקברים, ולפי שמועתו נמצאים הקברים בהחדר השלישי של המערה, והקברים הם סתומים ועל כל אחד חקוק שמו, ובהמערות עומדים חביות מלאות עצמות מתים אשר הובאו שם מאת שאדיהם". כאשר באה ארץ ישראל בידי סלח אדין הוקם עוד הסעם בית מסגד בהמקום המקודש הזה, והישמעאלים הוקירוהו ויכבדוהו וידרו לשמו נדרים ונדבות רבות, עד כי חלק גדול מהכנסת הכספים אשר סביבות העיר הזאת היה קדש להמסגד הזה, ומהכנסת ההקדשות האלו חלקו בכל יום לחם ותכשיל לכל עניי העיר לזכר מדת הכנסת אורחים של אברהם אבינו, ומהעת הזאת נשאר המקום הזה תחת ממשלת האיסלאם.

הישמעאלים מכבדים ומקדישים מאד את המקום הזה, וכמקום המקדש בירושלים נקרא גם הוא כשם "חרם" (המקודש), ולא יניחו ליה אדם ממינים לבוא רק עד המעלה החמשית ועליה יעמדו אחינו לשפוך שיח, ובהכותל יש חור אשר על דברת המסורה ירד עד עומק המערה, ובה ישליכו ססת גיר אשר עליהם כתובים תפלות ובקשות.

מכל רבי ושועי אירופא אשר בקרו את ארה"ק לא עלה לבא אל בית המסגד פנימה רק בידי שישה נסיכים ורוזנים אשר

(1) שייך לצמד תעוז שורה ה'.

תבואות נוספות, מערת המכפלה הארץ תפז

הביאו אתם מאמר מלך מיוחד מאת הדר השולמן יר"ה ושנים מהם הם בני הפרינץ ארף ועלם אשר נקרו את ארה"ק בשנת תרמ"ב. פחת ירושלים הלך ימים אחדים לפניהם בלויית אנשי צבא חברונה להשקיט מערת ההמון. שתי פעמים נקרו הנסיכים את בית המסגד ובכל פעם התמהמהו בו בשלש שעות, ועמהם גלו גם אחינו יוסף איסנדי קריגער, מזכיר ומליץ הפחה בעת ההיא, והקאפיטאן Condar. והאחרון התחקה על כל תכונת הבנין העתיק והגסלא הזה, תאיו ומבואיו, וימדדם היטב באופן אשר לא הצליח עוד בידי איש לפניו, ואת תוצאות התחקותו זאת הננו נותנים פה לפני קהל אחינו הכמהים לדעת דבר מה ממערת קברי אבותינו ואמותינו:

שדה מערת המכפלה מוקפת חומה גדולה אשר ארכה 197 רגל ורחבה 111 רגל, ובארבע קצותיה עמודים אשר רחבם בכל רוח 9 רגל. מלבד ארבעת העמודים האלו נמצאים עוד לאורך החומה ארבעה ועשרים חצאי עמודים אשר גבהם 25 רגל. אבני החומה גדולות ומקוצעות בקציהן (ארך הגדולה שבהן 24 רגל וגבה 8 רגל), ועובי הכותל בין העמודים $8 \frac{1}{2}$ רגל, תכונת הבנין הזה, תארו ומטמו דומה לחלק העתיק של מקום המקדש בירושלים, ובלי כל ספק נוכל להחליט כי בזמן אחד נבנו.

חצר החרס גבוהה 15 רגל מעל הרחוב ושני שערים לה, ונכחם יעלו במעלות דרך מבוא אשר בפאת מזרח לחצר החרס. בית המסגד עומד בדרום החצר ובשלשת רוחותיו הוא סמוך לכותלי החומה החצוניה. ארך הבית (מבפנים) 70 רגל ורחבו 98 רגל והוא נחלק לחדר ראשי ושני אתיקים. כפתו מכוסה בעופרת, ונשענת על שלשה עמודים הצבועים לבן, והכותרת אשר ממעל להם צהוב. כותלי בית המסגד מחופים מבפנים בגובה 6 רגל פאבני שיש, ומעליהם כתובות ערביות רבות, אשר זמן כתיבתם איננו קדום מהמאה השתים עשרה לספה"ג, וחלק העליון של הכותל טוח בשיח לבן, ובו קבועים לוחות אשר בהם מסותחים שטית קדושי דת האיסלאם בצבע שחור. במקומות אחדים מהכותלים

תפח תבואות נוספות, מערת המכפלה הארץ

יראו עוד שרידי מאזאיק ופטורי ציצים מאבנים וצפד י¹.
 בבית המסגד ישנם שלשה מבואים להמערה, האחד סתום
 באבנים המחוברות כבדול ומכוסה במחצלאות, ועליו בנוי כסה
 קטנה הנשענת על ארבעה עמודים נמוכים; וחוא יורד להמערה
 המערבית או הפנימית אשר בה קברי האבות. המבוא הישני יורד
 להמערה המזרחית והוא סתום באבני הרצפה ומכוסה במחצלאות.
 השלישי סתום באבן אשר בה חורף גדול ונכחו יוכלו לראות היטב
 (כאמצעות גר דולק) את תבונת חדר המערה. ארך כל אחת
 מרוחותיו 12 רגל, ונבהו 15 רגל וקירותיו מחופים באבנים
 מלוטשות, ובפאת מזרחית דרומית יש פתח המוביל להמערה
 המערבית, ותבניתו דומה לתבנית הפתחים אשר בכל מערות
 הקברים העתיקות. רצפתו מכוסה כולה בפיסות גיר המכלכלים
 תפלות ובקשות אשר ישליכו אל תוכו המושלימים דרך החור.
 כהמסגד נמצאים ששה ציונים, והישמעאלים טאמינים כי
 הציונים עומדים מכוונים מעל הקברים אשר בפנים המערה. ציוני
 אברהם ושרה עומדים בתאים בעלי שמונה קצוות בהאולם אצל
 פתח המסגד. ציוני יצחק ורבקה הם בפנים המסגד, ושל יעקב
 ולאה בחדר מיוחד קרוב לקצה הצפוני של החרם.

ציון אברהם עומד בתא בעל שמונה קצוות; קירותיו
 מחופים באבני שיש אשר בהם חרותים פסוקי הקוראן
 באותיות זהב. ארך הציון 8 רחבו 4 ונבהו 8 רגל. והוא מכוסה ביריעות
 משי לבנים וירוקים, אשר בהם מרוקמים פסוקי הקוראן בחוטי זהב.
 ובשני צדיו עומדים שני דגלים ירוקים אשר גם בהם מרוקמים
 פסוקים בחוטי זהב. הציון מוקף בשכבת בדול המצופה כסף. מעל
 הציון תלויה מנורת כסף גדולה המהודרה בכנפי ונוצות בנות
 יענה. וסביבו עומדים שולחנות קטנים אשר עליהם מונחים
 ספרי הקוראן.

1) קליפת המדלית, ובלא מערלמוטעה, מהפעל צפד, ובערבית נקרא בהיסך

האותיות צ'דף.

תבואות נוספות. מערת המכפלה הארץ תפט

ציון שרה אמנו דומה בכל לציון אברהם, רק היריעות
הפרושות עליו אדומות. וכמו כן מראה היריעות של ארבעת
הציונים הנשארים.

ציוני יצחק ורבקה וכן ציוני יעקב ולאה עומדים בתאים
קטנים אשר גבהם 12 רגל. ודרך הלונות יוכלו לראות את
הציונים. ומעל הפתחים והחלונות קבועים לוחות כסף אשר עליהם
חרות כתובות בשפת ערבית.

המושלימים מקדישים ומעריצים את קברי יצחק ורבקה אשתו
משאר קברי האבות. לכן לא יכנסו לעולם בהתאים הבנויים סביב
ציוניהם; בהאמינם כי יקנאו לכבודם. והאנשים אשר יהינו לכוא
אל תוכם ימותו או יוכו בעורוץ.

בקצה החצר יראו המושלימים בחדר מיוחד ציון אחר אשר
לפי הגדתם קבור תחתיו בהמערה יוסף הצדיק.

מערת המכפלה היא תחת הבנין. והיא מרוצפת באבנים
גדולות ומלוטשות אשר ארכן ורחבן משש עד שבע אמות, וגם
הישמעאלים לא ירדו אליה. ורק דרך הארובות אשר ברצפת בית
המסגד יורדו אליה מנורות דולקות.

תצ תבואות נוספות קורות ארה"ק הארץ

ג. קורות ארה"ק מזמן המחבר עד היום⁽¹⁾

(תר"ה תר"ס)

טאת העורך.

הסולטן עבד אלטג'יד היה רחמן וגדל חסד, ולכבו הגה אהבה לכל עבדיו החוסים בצלו מבלי הכדל דת⁽²⁾. וביחוד השתדל להטיב את מצב יושבי א"י וסוריא ששבו תחת ממשלתו. בירושלם הושיב פחה, וביתר הערים הגדולות קא'סקאטים (ממלאי מקומם), וירשה למושלי אירופה לשלח את ציריהם לירושלם ולזכותם בהזכויות הידועות, (בישנת תר"ד היו כבר בירושלם שישה קונזולים והם: אוסטרי, בריטאני, סרדיני, פרוססי, צרפתי, רוסי), ועי"ז רבו העולים מכל אומה ולשון להאחו כאה"ק או לתור אותה, וגם אחינו היהודים החלו לעלות יותר ויותר אליה להאחו בה.

נסיעות הישר משה מונטופיורי והודעותיו אשר פרסם כפעם בפעם ממצב אה"ק ואחינו היושבים בה, העירו חבת הארץ ורחמים ליושביה בלב שרי וגדולי עמנו, ובישנת תר"ד יסד בית רוטשילד בפרוץ בית חולים בירושלם אשר בו יקובלו כל חולי אחינו חנם. ובשנה שאחריה הרימה הגבירה עליזע הערץ פאן למל סך של

(1) שי"ך לעמוד תנ"ב.

(2) בשנה השניה למלכו בראשית הדש רמצ'אן של שנת תר"א, הוציא מאמר מלך אשר בו אשר לכל השופטים לקבל את טענת עלילת הדם הבדויה, ובין יתר הדברים הנכונים והנמרצים שבמאמר-מלך הנעלה הזה נאמר: "...ועתה יען ראינו כי החשד והעלילות אשר היו עליהן המה שקרים בדוי יכו, וצדקתם בדבר הזה גלויה וידועה לכל, לא נכון ילפני להרניום ולצערם על אדות דברים כאלים באלה, וחובה מושלת להנן עליהם ולשמרם ולסעדם, כי הזכות אשר זכו בהם כל האומות ההוסיות כצילי כפי המאמר המהלל אשר יקרא בה'גלגלה' (היכל השושנים) ובהויכל הזה נקרא מאמר-המלך אשר בו נתנה יסודיות שלמה לכל העמים) המה חלים בלתי ספק נס באומת היהודים, והיתה האומה הזאת אשר התאחה בכל מדינות מלכותי הרוממה ותתישב בהן לכבודו כפי נדיבות רוח ישראלוני הרב והמנין על ההוסים בני ראוייה להשיג את החסות ואת השמירה המעולה יביתה האומות. החסות בעל ממשלתי הרוממה, ועתה רצון וחפץ שלטוני שלא יהי ילישוב איש הזכות לעדער עליהם בין בדבר מלאותם את מצות דתם ובין בדבר בטחונם יחמיתם אשר נתנו להם. . . ." (ואת נוף המאמר העתקנו בלוח א"י שי"א עמוד 9-12).

תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ תצא

50,000 פלורין לקרן קיים לבית ספר לנערים בירושלים. וכשנתים אח"כ נדב הגביר מר יהודא מורא סכום של 60,000 דאלאר אשר ממנו יסדו אפוטרופסיו (שאחד מהם הי' השר מונטיפיורי) השכונה הראשונה ישמחוץ לעיר על הדרך ההולך חבונה הנודע בשם יבתי משכנות שאננים". והשר מונטיפיורי בעצמו יסד בירושלים מסדים טובים רבים, אך לדאכוננו אף אחד מהם לא האריך ימים רביסו), ובשנת תרכ"ד יסד בית ראטהשילד שנלאנדאן בית ספר לנערות הנודע בשם "עוועלין דע ראטהשילד", ואחינו יושבי ירושלים בעצמם השתדלו ליסד חברות ומסדים מועילים, וישנן אחינו הלך הלוך וגדול הלוך וטוב.

בשנת תרט"ז אחרי מלחמת קרים הרשתה ממשלתנו הרומטה לכל בני הנכר שבירושלים והעולים אליה (והיהודים בכללם) לבקר את מקום המקדש או "החרם" ואת כתי המסנד העתיקים הבנויים עליו. ועי"ז רבו התרים מכל העמים והלשונות לעלות לאה"ק, וזה הסב כי כל עמי אירופא החלו לבנות בירושלם' מלבד בתי כנסיות ומקלטי, גם בתי ספר, חולים, מלוני אורחים וכו'. בשנת תרכ"א מת השולטאן עבד אלמניד, ועל כסאו עלה השולטאן עבד אלעזיז. גם הוא הי' איש נאור ורב חסד וישתדל להטיב את מצב כל העמים החוסים בצלו.

באלול תרכ"ה פוצה מחלת החלי"דע ככל ערי ארה"ק, אך ביחוד הכבדה את עולה בעיה"ק ירושלים. וממעם הממשלה נגזרה עליה גזרת הסגר. המחלה ארכה ארבעה חדשים עד כסלו תרכ"ו. אחינו היהודים וביחוד האשכנזים נחרו מקרבם. אנשים אטיצי כח ומסוגלים לעסוק בהצלת החולים. ודוי ראטהציעגעל רוסא ביה"ח לשרי בית ראטהשילד בעת ההיא תמך בידי מסקחי החולים במועצות וסטי רפואה, ועל ידם שכו רבים לאיתנם, אך בכ"ז הי' בימי תגברת המחלה מספר המתים מעדת האשכנזים לכד כשלישים ליום. מצב ירושלים בעת ההיא הי' רע ונורא מאד, כי

(1) פעולות השר משה מונטיפיורי בירושלים ובשאר ערי ארה"ק וסדר מסעותיו פרסמו במאמר מיוחד בשם "משה וירושלים" במאססנו השנתי ירושלים ברך ב' עמוד 105-149

תצב תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ

לפקוח החילים וקבורת המתים דרוש הי' הוצאה רבה, וגם היוקר גבר אז בארץ. אך נדיבי עמנו החיישו עזרה ראויה, והפקוא"ם באמשטארדאם מהרו לשלח את הנדבות ובעת הצורך ע"י מלגראףא. והשר מונטיפיורי הופיע אז כמלאך מושיע ויטהר לשלח לארה"ק סמי מרפא רבים, וסך 100 לירא שטערלינג להוצאת נקיון הבתים והחוצות, וסך 300 ל"ש לתמיכת העניים והחלכאים.

בשנה שאחריה (תרכ"ו) החליט בית מועצות העיר לתקן את צנורי הולכת המים למען יבאו שנית "מי עין עטם" ויברכות שלמה העירה. והשר מונטיפיורי שעלה בשנה ההיא בפעם הששית לארה"ק נדב לידי פחת העיר להמטרה הזאת 300 ל"ש בתנאי כי יובאו המים גם לרבע היהודים, אולם רק זמן קצר נהנו התושבים משוב המפעל הזה, כי השקאים המכיאים מים העירה סתמו את הצנורות וישבהום.

בשנת תרכ"ז גוסרו מושבות הגרמנים בני ההיכל. ביפו יסרו את מושבותם "שרונה" במקום מושבת האמריקאנים שנתכמלה, ובהיפה בקרבת הר הברמל, ובירושלם כוננו שכונה גדולה—הבנויה בלה במעם ערי השדה שבארץ מולדתם— בעמק רפאים רחוק בחצי שעה לדרום העיר.

בשנת תרכ"ט נסללה מסלת מדכבות מיפו לירושלם והיא מסלת המרכבות הראשונה שנסללה באה"ק. בשנה ההיא בקרו את עיה"ק יורש עצר ממשלת פרוסא וקסר אוסטריא. האחרון בקר גם את בתי הכנסיות ובתי החסד של עדת היהודים, ויכבד באותות בכוד של זהב את ראש הרכנים הרב הגאון אברהם אשכנזי ז"ל, את האדון ד"ר לאנדאן רופא ביה"ח לשרי בית דאטהשילד ואת הבאנקיר מ"י יעקב וואלירו ז"ל.

בשנת תר"ל הואילה ממשלתנו הרומטה יריה לתת לחברת כי"ח שבפאריז כברת ארץ גדולה בקרבת יפו לכונן עליה בית ספר לעבודת האדמה הוא בית הספר-מקוה ישדאל" העומד וקיסעד היום. בשנת תרל"ו (19 אויגוסט לחשכון הישן) עלה על כסא ממשלת תוגרמה השולטן גאזי "עבד אלחמיד" כאן יר"ה ובכנפי צל חסדו הננו חוסים בהיום. השולטן הגהו איש מלא דעת

תבואות נוספות קודות ארה"ק הארץ תצג

חכמה ותבונה, ולכבו מלא צדקה וחסד, אהבה ורחמים לכל הנברא בצלם. בשנות מלכותו התקדמו כל ארצות ממשלתו קדמה רבה, וגם מצב ארה"ק נתקדם והוטב הרבה. מסלות נסללו מירושלם להברון, ליריחו ולהירדן, מחיפה ליפו לטבריא ולנצרת ועוד. בשנת תרנ"ב נבנתה מסלת הברזל יפו-ירושלם. וזמן מה אח"כ מסלת הברזל באחת דמשק וחוראן דמשק. בהערים וגם בהכפרים נוסדו בתי ספר. עבר הירדן נעשה ג"כ בטוח לעוברים ושבים. בקיראק (קיר מואב) הופקד פחה ובסאלט קאימקאם (ממלא מקום פחה) וכערים רבות כודירים (מנהיגים) ושוטרים. ומראה פני ירושלם נשתנה לטוב עד כי רואיה לפני המישים שנה לא יכירוה כמעט.

בשנת תרל"ט יסדו לראשונה אחינו יושבי ירושלם את המושבה פתח תקוה. אך הישוב הזה נתבטל אחרי זמן מה, ואחרי שלש שנים נתישבה מחדש ע"י אחינו בחו"ל.

בשנה ההיא נוסד בית יתומים מנדיבי אשכנז אשר ראשיתו אמנם הי' מצער מאד אך מעט מעט נתנדל, ואחרי שנים אחדות נוסד בו בית ספר טוב ומסודר. וכעבור שנים מספר נתאחד עם בית הספר להאציל לבית למל, ומני אז הלך הלך ונדול. ובשנת תרמ"ב יסדה חברת כל ישראל חברים "בית ספר לתורה ולמלאכה", וגם הוא נתנדל ונתקדם כמעט בכל שנה, עד בי אחוזתזבית הספר ובניניה היא האחוזה היותר גדולה אשר לעדת היהודים בעיר קדשנו.

בשנה ההיא (תרמ"ב) נוסדו מאחינו חו"צ שכרוססיא ורומאניא המושבות: ראשון לציון, "זכרון יעקב" ו"ראש פנה". אך בטרם נמלאו שנתים להוסדן הי' מצבן רע מאד וכמעט עמדו להבטל, ויחמל עליהן הנדיב הנודע באראן עדמאנד די ראטה שילד ויקחן תחת חסותו וינהלן בכל הדרוש שש עשרה שנה, ובשנה ההיא יסד הבאראן מושבה חדשה באדמת עקרון אשר קראה בשם "מזכרת בתיא". ובשנה שאחריה (תרמ"ד) יסדה חברת התמיכה שכרוססיא את המושבה "גדרה" בעד בני חברת "ביל"ו שכאו בשנתים לפנים לארה"ק.

וכראות אחינו חובבי ארה"ק שבכל הארצות כי המושבות

תצד תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ

הולכות ומתקדמות ויוסיפו להתלהב ברעיון ישוב הארץ ויסוד מושבות, ותוסד בשנת תרמ"ח המושבה "משמר הירדן" ע"י אחינו יושבי הגליל בעצמם (אשר בסוף נתחזק עמדתה ע"י חברת יק"א), ובשנת תרנ"ה המושבה "רחובות", ובשנה שאחריה המושבה "חודירה". והמושבות האלו הועילו הרבה לקדמת והטבת מצב הערים שבסביבותיהן, וביחוד הועילו מושבות הגליל לקדמת העיר צפת, אשר מפני מעוט סיירה ומרחקה מערי החוף הי" מצב החמרי של יושביה ברע מאד.

בשנת תרנ"ה נקנו אחוזות גדולות ליסוד מושבות בגולן אשר בכשן, אך מפני טעמים ידועים לא נתישבה עדיין. ובשנה ההיא יסדה חברת חובבי ציון "שכרוסס" את המושבה "באר טוביא" (קאסמיניא) בעד מספר מהפועלים שעבדו זמן רב והצטיינו בעבודתם, ובשנה שאחריה יסד הכארזן את המושבה "מתולה" בעד הפועלים המצוינים שעבדו במושבותיו וכני האכרים.

בשנת תרנ"ט נוסדה המושבה "ארטוף" מאחינו בני בולגאריא, ומושבת "מחנים" מאת חברת "אהבת ציון" שבגליציא.

בשנת תר"ס מסר הנריכ הנודע באראן עדמונד די ראטהשילד את מושבותיו לידי חברת יק"א (מסד באראן הירש), והיא משתדלת בכל כחה להשיב את מצבן למען תעמודנה על בסיס נכון וקים, ונס קנתה את האחווה הגדולה "סג'רא" אשר בה תוסד מושבה בעד מספר מהפועלים וכני האכרים. ומעתה תחל תקופה חדשה בהמושבות.

בשנת תר"ס חננו כל יושבי ארצות תוגרמה את חג חצי היובל של מלוכת השולטן יר"ה, ותקח עיר קדשנו ירושלם חלק גדול בהחג הנכבד הזה, וכל העדות שפכו שיח לפני ד' כי יאריך ימי מלכנו על כסאו ובכל אשר יפנה יצליח, ובהישתתפות כל בני העיר יחד נבנה אצל שער יפו "סביל" יפה מאוד הנושא עליו שם מלכנו יר"ה, ואצלו בור גדול אשר בו יקוו מים די לשתיה לכל העוברים ושבים הרבים דרך השער הזה. גם ביתר ערי אה"ק נוסדו מסדים כלליים לזכר יום המאושר הזה. כיפו יבנה מגדל גבוה, ובראשו שעון. בשכס יבנה בנין נהדר על קבר יוסף הצדיק שבקרבתה.

תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ תצה סדר הדורות¹).

מעת אישר הוישבה תורבת ריה"ח לעדת האשכנזים בפקודת ממשלת מצרים (תקצ"ו), נהיו האשכנזים לקהלה מיוחדת אשר הלכה הלך וגדולה. ובמשך הזמן עלתה על אהותה הבכירה. ולכן מוכרחים הננו לחלק גם את סדר הדורות לישנים, ובראשונה נביא את סדר הדורות של רבני עדת הספרדים ואח"כ את רבני עדת האשכנזים.

עדת הספרדים.

הרב הראשי ר' אברהם חיים גאנין (שבימי כהונתו גמר המחברי את ספרו ראה למעלה עמוד תס"ה) ישב על כסא רבנותו עד שנת תר"ח, והוא הי' הראשון ברכני ירושלם אשר נתקמו מאת הממשלה הרוממה בעיר הבירה ע"י מאמר מלך מיוחד², ויקרא בתואר הכבוד "חכם באשי" (ראש החכמים). המאמר נשלח לידי הרב ע"י אחד מפקידי "בית ועד החכמים" אשר בעיר הבירה, והפקיד הזה נשאר בפקודת שולחיו כל ימי חיי הרב בירושלם, להשגיח ולראות כי ינתן לו הכבוד והעזו הראויים לו עפ"י הקי ממשלתנו הרוממה, ובלאכתו הלך הוא לפניו ובידו נשא למעל לראשו) מקל בעל גולת שן – כאשר ישאו היום הכהנים ההולכים לפני הפאטריארכים – ואצל בית מעונו הציבה הממשלה המקומית עשרה אנשי צבא להגן על שכונת היהודים ועל שלום הרב וכבודו. טאז הוטב מצב אחינו, כי התושבים אשר הורגלו לרמסם ברגל גאווה הראו לדעת כי הדר מלכנו הרחמן חוסף עליהם בכנפי חסרו כעל יתר עכדיו הנאמנים. מלכד הספרים שהוציא לאור בחייו הנזכרים בפנים, חבר עוד ספר סביב לאהל פירוש

1) קורות אחינו בערי ארה"ק במשך המאה שנה האחרונות פרסמנו במאספנו השנתי "ירושלים" כרך ה' חוברת ג' וד' וסה הננו להביא רק בקצרה בדרך המחבר את שמות הרבנים והמאורעות הנכבדים שקרו במשך היובל הזה.

2) נוסח מאמר המלך חסיות ראש הרבנים והועדים העוורים על ידו ואופני מנייהם פרסמנו בספרותי ירושלם כרך ד' עמוד 186--217.

תצו תבואות נוספות קורות ארה"ק הארץ

על הספר הקדמון יאוהל מועד" (פסקי דינים). וחלקו האי יצא לאור ע"י בנו הרב כמוהר"ר שמ"ח גאנק ז"ל, וספר חיים מירושלם (דרושים) יצא לאור ב"כ ע"י בנו הנז'. וכיום ב' אייר שנה הנז' נלב"ע (בשנת הס"א לימי חייו)

כשלשה ירחים אח"כ נתמנה לראש הרבנים הרה"ב ר' יצחק קובו. (הרב הזה חיבר עוד בימי עלומיו ספרים רבים וכלם עודם בכתובים). ובשנת תרי"ד נעתר לכקשת ראשי העדה ונכבדיה(אם כי כבר הי' אז כבן פ"ד שנה) ללכת למצרים ולאנדאן לאסוף נדבות למען הקל את משא החובות הרבות שרביץ על העדה לרגלי רבוי העניים שבאו אליה והגדלת כתי הבנסיות ותקניהם. שליחותו פעלה להמשרה הרצויה. ואחינו בארץ מצרים הוצילו נדבות ביד רחבה, אך כיום כ"ד מנ"א תרי"ד בהיותו בארץ מצרים שחל"ח.

אחריו עלה על כסא הרבנות הרב ר' חיים נסים אבואלעפיא (הנודע בשם רב חנ"א). גם הוא כתב ספרים רבים שלא ראו עוד אור הדפוס, ורק כששה שנים זכה לשבת על כסא רבנותו וביום כ"ח שבט תרכ"א שבה רוחו אל על.

כשני ירחים אחרי פטירתו נתמנה לראש הרבנים הרב ר' חיים דוד חזן. הוא חבר ספרים רבים וכלם ראו אור הדפוס והם: גדיב לב (שו"ת ב' חלקים), ישב לב (דרושים), ישרי לב (קובץ פסקי דינים, יצא לאור בהוספות ע"י נכדו הרב אליהו חזן ראב"ד באלכסנדריא), תורת הזבח (על הלכות שחיטה). גם הוא לא האריך ימים בכהונתו וביום הי' שבט תרכ"ט שחל"ח. אחריו עלה (ר"ח ניסן תרכ"ט) הרב ר' אברהם אשכנזי. הוא האריך ימים בכהונתו יותר מארבעת הרכנים שהיו לפניו, וישב על כסא רבנותו יותר מ"ב שנה. זיזכה לשני אותות כבוד של זהב, א' מאת השולטאן יר"ה ואי מקסר אוסטריא פראנץ יאזעף שבקד את ארה"ק בשנת תר"ל. וביום ט' לחודש שבט תר"ט נלב"ע בשנת הששים וחמש לימי חייו. הרב הזה הי' בקי מצוין והניח אחריו ככתי ספרים שונים, ופסקים רבים ממנו נדפסו כבר בספרי הא"ר

תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ תצו

ירושלים וחברון. ועוד בימי עלומיו בשנת תר"א הוציא לאור (ביחד עם הר"י קפילוטו) ספר "תקנות ירושלים" משנות דור ודור, ובסופו כל מנהגי עירנו הנוגעים לדת ולהלכה (ירושלים תר"א, 80) ובערו יודוהו כל חובבי קורות ארה"ק.

אחריו נתמנה לראש הרבנים (ט"ו מנ"א תר"ט) הרב ד' מאיר פאניז'ל. הוא היי כבר זקן ושבע ימים, ובכ"ז כהן שלש עשרה שנה בכהונתו זאת, תשע שנים הראשונות בתור קאימקאם חכם באשי 'ממלא מקום ראש הרבנים), ואך בשנת תר"ן נתקיים מאת הממשלה הראשית בתור חכם באשי ע"י מאמר המלך ומדי הכבוד. אולם בימי משמרתו האחרונים החלישה שיכתו את כחות נופו במאד עד כי כמעט לא התערב עוד בעניני העדה, וכל עניניה נחתכו על פי ראש הועד הרה"ג וכו' כמוהר"ר יעקב שאול אלישר. שנים אחדות לפני פטירתו הוציא לאור את ספרו "לב מרפא" הכולל שו"ת ודרושים. וביום י"ד מבת תרנ"ג נלב"ע.

במקומו נמנה לראש הרבנים הרב הגאון וכו' כמוהר"ר יעקב שאול אלישר הי"ו. עוד לפני בחירת רבנו זה החלו טובי עדתנו נכבדיה ומשכיליה לישא וליתן כי תתאחדנה עדת הספרדים והאשכנזים יחד למצער בהענינים הנוגעים להממשלה. ואם כי עוד לא באו שתי העדות בפרטי הדבר לידי גמר, בכ"ז השתתפו גם האשכנזים בהבחירה הזאת, וגם המה היו בתוך הבאים לכבוד פחת עירנו להודיעהו את תוצאות הבחירה. וביום ט"ו לחדש שבט הוחג הג מנויו בבית הכנסת הגדול "קהל ציון" בפני כל רבני גדולי ונכבדי העדות השונות וקהל גדול במאד מאחינו אשר לא היי כמהו במנויי הרבנים שלפניו. ואחרי עבור ששה חדשים וחצי לכהונתו הגיע לו מאמר המלך ומדי כבודו ע"י שליח מיוחד אחד מפקידי "בית-ועד החכמים" שבעיר הבירה. וביום ג' ט"ו אלול תרנ"ג נקרא המאמר בבית פקודת העיר בפני הפחה ורכים מנושאי משרה. ובשנה שאחריה נתכבד מאת הדר השולטן יר"ה באות הכבוד מנ"ידי מדרגה שניה, ובחשון תר"ס באות הכבוד קראנען ארדען מדרגה שניה מאת הדר קסר אשכנז שעלה אז לעיר קדשינו. הרב

תצח תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ

הזה הדפים כבר טי' ספרים אשר כולם כוללים שו"ת להלכה ולמעשה ודיושים שונים והם: בני בנימין וקרב אי"ש, אי"ש אמונים, מעשה אי"ש, דרך אי"ש, שמחה לאיש, ישא אי"ש, דברי אי"ש, עולת אי"ש, פני אי"ש, וכעת הוא מתעתד להזיל ספר חדש בשם שאל האי"ש. די' יאריך ימיו.

עדת האשכנזים.

בשנת תקצ"ז אחרי אשר תקנו את ביהמ"ד ימנהם ציון (כנו' למעלה עמוד תע"ב), נוסד ביהמ"ד שני בשם "סכת שלום" בהוצר שקנתה משפחת לעהרען באמישטרדם לשם עדת האשכנזים בהשתדלות ראש העדה הרב ר' ישעי' בארדאקי² (התן הר"י בעל פאת השלחן). בראשונה היתה מחלקת בין שני בתי המדרשים ומיסדיהם, או כת החורבה שבראשה הי' הראש"ז ראה למעלה עמוד תע"ב) ובין כת הוצר שבראשה עמד הר"י בארדאקי, אך מאשר כי מספר בני העדה נתרכה מישנה לשנה, לכן נשקט הריב מהר.

רב נבחר ומקובל להעדה הזאת לא הי' בירושלם, והרבנים הגדולים שעלו אליה מהו"ל היו מוריה ודייניה. המו"ץ הראשון הי' הרה"ג ר' זונדל מסלאנטז'ל ומעונו הי' באחד הכתים שבחורבת ריה"ח, ותחת חסותו ישב בבית הועד שבהחורבה בד"צ אשר בראשו עמד חתנו הגאון כמוהרש"ס שליט"א. בישנת תר"י החל הפרוד הראשון ביחס כספהחלוקה בהעדה הזאת, לראשנה נפרדו לכולל מיוחד בני האללאנד ודייטשלאנד (אשר אם כי מספרם הי' מעט מאד אך חלק גדול מהחלוקה בא מארצות מולדתם) ויקראו בשם כולל "הו"ד" והפרוד הלך הלוך והתרחב. מיד אחריהם נפרדו בני מחו ווארשא לכולל לבדם וכישנים אחדות בני מחוז הוראדנא ובה נפרדה ונתפררה עדת האשכנזים למספר ארצותיה ומחוזיה³, ולכל כולל הי' ממונה העומד בראשו (גבאי המחלק

1! תולדות הרב הזה וקורות זמנו שנכתבו בעצם ידו פרסמו בלוח א"י לשנת תרס"א.

2) הוצר ובהמ"ד הזה נקרא עד היום בפי ההסן 'הוצר' או 'מדרש רבי ישעי'.

3) כולל אינגאן הי' האחרון שנפרד מהעדה הכללית ביצנת תרמ"ב.

תבואות נוספות, קורות ארה"ק. הארץ תצט

בסוף החלוקה), ורק לכל דבר כללי נשתתפו כל הממונים יחד. בשנת תרמ"ז נוסד בחורבת ריה"ח "בית הת"ת וישיבת עץ החיים"; אשר במשך הזמן נתגדלו ונתקדמו במאה, ואחרי זמן קצר גם בית החולים הכללי הנודע בשם "בקר חולים האספיטאל" אשר גם הוא נתגדל הרבה יתר מאשר דמו מיסדיו.

בשנת תרמ"ז נפרדו האשכנזים מהספרדים פרוד גמור, כי עד העת ההיא נתאחדו למצער אחרי מותם, ומתי האשכנזים נקברו מאת חברה קדישא של עדת הספרדים, והמה לקחו דמי הקבורה מהעשירים כחפצם, ובשנה ההיא קנו להם האשכנזים כבוד ארץ גדולה כמעלה הר הזיתים (בנדבת הגברת דבורה פאלאק מקאנינסברג), ויחלו לקבור בעצמם את מתיהם. ובשנת תרי"ח יסדו למו חברה קדישא בתקנות נאותות וטובות אשר חכריה עוסקים בהוצאת המתים והלויתם מבלי כל שכר. ומהכנסת החברה העודפת על ההוצאה תתמוך להכנסת כלה, חולים וכו'. — נימא מאחרת קטנה חברה עוד את שתי העדות האלה, והיא שחיטת הבשר ומכירתה שהיתה בידי העדה הקדומה עדת הספרדים. האשכנזים רצו זה כמה ליסד למו מטבחים ומקולין לבדם. אך מפני כי הקצבים הראשים המה ישמעאלים (והיהודים לוקחים מהם הבשר הכשר), והמה לא יאכלו רק מבהמה שנישחטה מצאצאי אאע"ה, והאשכנזים היו הדישים בארץ ויחוסם לאנתכרה, לכן לא התירו להם לשחוט, ורק כעשר שנים¹) אחרי הפרוד האמור (תרכ"ד) עלה בידי ראשי עדת האשכנזים להשיג פסק דין מאת אחד מהגדולים שבמלומדי הישמעאלים כי גם הם בני אברהם ומותר להישמעאלים לאכל משחיטתם, ומיד יסדו למו בית מטבחים ומקולין לבדם. והדבר הזה הועיל הרבה לשתי העדות יחד, כי עי"ז הוקלה מעט השגת הבשר.

בשנת תרי"ז ירו אבן הפנה לבנין ביה"כ"נ הגדול "בית יעקב" שבהורבת ריה"ח, שבנינו נגמר בשנת תרכ"ד.

¹ שנים מעטות לפני זה נסו האשכנזים להיות קצבים ראשים ויקנו צאן וישחטום ואת הטרסה מברו לנוצרים. אך הנסיון הזה עלה להם בדמים יקרים, ובכלות השנה ישבו לקנות בשר המקולין של הספרדים.

תק תבואות נוספות קורות ארה"ק הארץ

בשנת תרכ"ו (ג' חשוון) נלב"ע הרה"ג וכו' כמוהר"ר זונדל סכלאנט, זתשב משרת ההודאה להתנוהרה"ג וכו' כמוהר"ש"ם שליט"א וגם עניני העיר והנהגותיה באו לידו, מאשר כי הוא ישב בחורבת ריה"ח שהיא מרכז עדת האשכנזים, אך הנד"צ נעתק להצר כולל וזארשא, תחת ראשות הרב הגאון וכו' כמוהר"ם אויערבאך ראב"ד דק"ק קאליש שבא שנים אחדות לפני זה לעיה"ק. בשנה ההיא נוסד בהסכמת והשתדלות שני הרבנים הגדולים האלו ועד הכללי של עדת האשכנזים (ובו השתתפו גם הכוללים השונים של עדת החסידים), שהוא הגהו עד היום הכריח התיכון לאחדות הכוללים השונים של עדת האשכנזים.

בשנה ההיא יסד הגביר וכו' כמוהר"ר יוסף בלומענטהאל ספרי"ז את הת"ת "דורש ציון". הוא נועד בראשנה לעדת האשכנזים. אך מפני כי מיסדו קבע לחוק כי תלמידיו ילמדו אחת השפות החיות, לכן לא אבו ראשי העדה לקבל את הטובה הזאת, זמנהלו הרי"צ ספראג זצ"ל נאלץ לקבל בו רק ילדי הספרדים. ולהם הביא הכית הזה טובה רבה. כי עד לפני שנים מספר הי' הוא הת"ת האחד אשר בו למדו גם"ת, וממנו נכנסו להשיבות הגדולות, ועד היום יהנו ממנו רק בני עדת הספרדים.

במשך העת הזאת לאמר משנות העשרים והשלשים של המאה הנכחית רבו האשכנזים העולים לירושלים, עד כי רובע היהודים צר היה מהכילם, ועל ידי זה עלה שכר בתי המעון במדה נפרזה, והמצב המדיני של העיר לא הי' אז בטוח כבימינו. בלילה סוגרו ישערי העיר על מסגרי, ובנסות צללי ערב לא ההין איש ללכת מקיר העיר וחוצה, אך המצב הדחוק שכפנים העיר, העיר בלבנות אחדים מאשכנזים אומץ רוח לקנות אחת אדמה מחוץ לעיר (רחוק בעשרים רגעים משער יפו) ולכונן להם שם בתי מעון, ויקראו את שמה על שם מספר מיסדיה ינחלת שבעה". הדבר הזה הועיל אמנם הרבה להתרחבות וקדמת העיר בכלל ועדת היהודים בפרט, אך מספר הבתים המעטים שנבנו בהשכונה הזאת כאין וכאפס היו נגד מספר העולים שעלו שנה שנה. ולהרחיב יותר את הישוב מחוצה לה אי אפשר הי' מפני מצב החמרי של אחינו, ולכן לא משכה שכונת

תבואות נוספות, קורות ארה"ק הארץ הקא

נחלת שבעה אחריה עוד ישכונות חדשות, רק ישוב היהודים שבפנים העיר נתפשת הרכה לרובעי המושלימים והנוצרים (אשר גם שם פתרו לפנים לשבת). אולם בשנת תרל"ה עלה הרעיון בלב אחדים מבני האשכנזים לכונן מחוץ לעיר "שכונות משותפות" אשר תבנה מעט מעט, ומספר בתיהן יהיו כמספר חבריהן. ההצעה הזאת מצאה מיד מסלות בלבות יושבי העיר, ומניות החכרה הזאת שנקראה "מאה שערים" (ע"ש מספר חבריה וע"ש פרשת השבוע שבה נתיסדה) נמכרו מהר. ומיד בכלות בנין העשרה בתים הראשונים ויושביה ישבו שנה תמימה בהם בשלום, נוסדו עוד חברות רבות ושונות בהראשונה. מהן לכנין בתים גדולים ומרווחים בעד המשפחות האמידות, ומהן לבתים קטנים בעד הבנונים. וכמשך חמש שנים נוסדו מחוץ לחומת העיר בעשר שכונות אשר כלן נקראו בשמות עבריים. וככלות עשר שנים נבראה ירושלים חדשה מחוץ לחומת העיר לכל רוחותיה, כי כמוכן בנו גם יחידים להם בתים בקרבת כל שכונה ושכונה, ובכל אחת מהן נוסדו בתי כנסיות, בתי טבילה, בתי ת"ת, חנויות ומקולין ועוד. והדבר הזה הוא אחד מהדברים היותר נכבדים שעזרו לקדמת עיר קדשנו ירושלים בהחצי היובל האחרון, כי מלבד שע"ז הוטב מצב הבריאות וגם מצב המסחר והפרנסה, כי בנין הבתים היה והנהו עד היום מקור גדול למרכית האומנים שה, עוד הביא תמורה כללית וקדמה רבה במצב הרוחני של הישוב. בשנת תרל"ב נגמר בנין בית הכנסת הגדול לעדת אשכנזים חסידים ויקרא בשם "תפארת ישראל" על שם הרב ר' ישראל מריזין ז"ל. בשנת תרל"ח נלב"ע הרב הגאון וכו' כמוהר"ר מאיר אויערבאך זצ"ל, ואז שבה גם משרת הראב"ד לידי הנרש"ם שליט"א, אך בכ"ז לא נכתבה ואף לא נחלטה רבנותו לא מראשי העדה ולא מיחידיה. בשנת תרמ"א יסד הרב הגאון כמוהרי"ל דיסקין זצ"ל לשבא בשליש שנים לפני זה לעה"ק בית יתומים. תעודתו היתה אמנם להצר צעדי בית היתומים לבני ישראל הנוסד מנדיבי אשכנז, אשר עפ"י תקנותיו ילמדו הניכיו גם ישפות וידיעות חול, אך בכ"ז הביא גם הוא ברכה לעיר קדישנו, כי שני הבתים האלו עומדים וקימים עד היום, ויתומים רבים יכולכלו וילמדו בו תורה ואומנות.

תקב תבואות נוספות קורות ארה"ק הארץ

בשנה ההיא כאשר ראו טובי עדת האשכנזים פרושים כי הגאון כמוהריל"ד זצ"ל חפץ לנזור גזרות ותקנות חדשות שאין הצבור יכל לעמוד בהן ומחלקות ומריבות יתפרצו עי"ז בעדת האשכנזים, נתאספו יחד מספר רב מנכבדי עדת האשכנזים פרושים בבית אחד מנכבדי עדתם ויכתבו ויחתמו לחק ולא יעבור: כי כל התקנות והסכמות שיתקן ויעשה הגאון כמוהריל"ד מבלי הסכמת הגאון כמוהרש"ס והגאון כמוהרמ"ג כהניו (ראש ישיבת עין חיים) או להיפך, אינן מקובלות על הצבור. ועוד זאת כי מושב הבר"צ יהי תמיד בבית הועד שבהורבת ר' יהודא החסיד, והסכמה הזאת עשתה בבחינה ידועה את הגאון ר' שמואל סלאנט לרכ לעדת האשכנזים. ואחרי שנים מספר כאשר ראו ראשי בתי חסד כי צנורות השפע יתרבו אם הנדבות תבאנה על שם "רב ראשי", מסרו בידו חותם כזה, ויכתרוהו במכתביהם וכו' בשם ראש הרבנים, והמנוי הזה שנעשה דרך אנב הועיל הרבה להחזקת השלום בעדת האשכנזים ולהגדלת כבוד ירושלים.

בשנת תרט"ד נוסד מכון נחויץ מאד הוא "בית מושב זקנים וזקנות". ראשיתו היי מצערי, וספוקו היי מנדבות החברים פעיה"ק. אך עיי ההשתדלות הנמרצה של מיסדו כמוהרש"ב סגדרם מאוסטראליא, הלך הלוך וגדול, ועתה יש לו שני בתים גדולים אשר בהם יכולכלו כחמשה וששים זקנים וכעשרים ושש זקנות. בשנת תרנ"ט גמרו כל כוללות האשכנזים לכחור עיי בחירות נעלמות ועד להנהגת העיר ככל דבר הנוגע להמשלה. הדבר הזה הנהו קדמה גדולה בעתידות העדה.

השמטה (שייך לעמוד תצ"ז)

בשנת תרל"ט יסדו אחרים מטובי עדת הספרדים חברה בשם "משנב לרך". תעודתה העקרית היתה רק לתמוך בידי חברה החולים ברופא וסמי מרפא, אולם מעט מעט הרחיבו את חוג פעולותיה, ובשנת תרט"ט קנתה החברה את בית החולים שהיי לבית ראטהשילד בפנים העיר 'אחרי אשר נעתק הוא חוצה לה) וייסדו בו בית חולים, ומעט מעט הגדילוהו והרחיבוהו עד כי כעת נמצאים בו כארבעים מטות, ובו יקובלו כל אחינו מבלי הכרל בין עדה לעדה ומבלי כל תישלום.

תבואות נוספות, צבבה הארץ תקג

ד. הערות שונות (מספרו פרי תבואה).

צבבה.

לדרום ירושלים נישעה א' הנפר בית צאפאפא. לדעתי נקרא כן על שם הצבבה הנזכר דבה"י א' ד' ח' וקוקן הוליד את ענוב ואת הצובבה, והם מכני יהודה כנזכר שם. וידוע שישמות מקומות הרכה נקראים על שם כונם כנזכר שם משפחות הצרעתי, אבי עיטם, בכור אפרתה אבי בית לחם, אבי תקיע, ורכים כאלה אין מספר.

בית שאן, עין טוב, טבעון.

במסכת תענית דף י' ע"א אמר אביי נקטינן טובעני ולא יובשני ע"כ. פירש תוספות פ"י מוטב להיות בארץ ישרא לחה מכשהיא יבשה עכ"ל. מי לא ידע זאת? ולדעתי הכונה: ידוע מחזו בית שאן היא מבורכת כמו שאמרין בברייתא רבה פ' צ"ח רובצת תחת זו בית שאן שתכונתו בעמק ונכבר הירדן (אלגור), אכן אין לו מעינות ונחלים טובים. ואין ברכתו כ"א גשמי השמים. אכן מחזו טבעון או עין טוב ישמוך לו הוא מכורך הרבה במעינות טובות, לכן נקרא עין טוב, כשמו כן הוא. ועד היום נקרא הנחל המתהווה ממעיין ההוא "ואדי טובעני" Wady Tubeni, וזאת כונת הש"ס טובעני ולא בישני [כצ"ל]. יותר טוב מהזו טבעון, עין טוב, ממחזו בית שאן הנקרא בלשון הש"ס ביישן, כי הראשון מתכרך ע"י מעינות והשני ע"י גשמים. ויותר טוב ברכת מעינות מברכת הגשמים. ונמשך מאמר אביי כטוב טעם למאמר המוקדם מי גרם לכבל וכו' ככל דהצדא כלא מיטרא, שיש לו מעינות ונחלים. והמעתיק החליף בישני ביובשני, (עיין בסכת מגילה כ"ד ע"ב לא אנשי בית שאן ולא אנשי טבעוני).

תכונת עיר טבעון או עין טוב במחזו הר תבור וסמוכה לערדיסקא (עירובין כ"ט ע"א), ובערדיסקא היו מפרישין מעשר 'תוספתא תרומות פ"ב), 'ונודאי היא מערי א"י. ובמסכת גדה כ"ב ע"ב אר"א בר' צדוק ב' מעשים העלה אבא מטבעון ליבנה

תקד תבואות נוספות, בית שאן הארץ

וכו'. וראיתי בהקדמת ספר טרפא לעס (ספר רפואות) אשר חבר חכם זמננו ישאמר שחכמי היש"ם למדו חכמת הרפואה מחכמי היוונים בעיר טיבי Theben בארץ יוון, וראיתו מלשון היש"ם הנז' ואמר בלבו שטבעון היא עיר טיבי, ולדבריו למד ר"צ חכמת הרפואה בעיר יונית זאת המחבר הזה כחולם חלוסי, ונהפוך הוא, שחכמי העמים למדו הרפואות מחכמי ישראל, כאשר האריך החכם Prof. Mayer בעיר וויענע בהקדמתו לספרו הרפואות, אשר לא מבני עמינו הוא, ואמר: באו ונחזיק טובה לחכמי ישראל חכמי היש"ם, כי הם גלו לנו דברים אמתיים ממעמד ואיכות ומהות הולד במעי אמו, אשר לא בשכל האנושי ובנסיון נוכל להשיגם ולדעתם, עיין שם.

ובדברי הימים למלכי היוונים מצאתי וקראתי ישעיר Theben נבנה בערך שנת 2260 לבריאת העולם, ובשנת 3380 בזמן שר הצבא Pausanias שהיא 448 שנים קודם חרבן הבית השני כבר ירדה ממדריגתה ומעלתה עד שלא נישאר ממנה כ"א המבצר Cadmea המכונה כן על שם שהעבען הנזכר ע"כ. וא"כ א"א לומר שר"צ שהי' בזמן חרבן העלה ב' מעשים משהעבען.

צור

אינו בתחום איי עולי בכל, כ"א בתחום עולי מצרים, כאשר כתבתי כתבוה"א [עמוד מ"ז]. גם אמרתי שם [עמוד מ"ז] שתחום עולי מצרים הוא א"י ממש לענין מי שיושב שם מקיים מצות הי' וישבת בה ע"ש. ויש לי להשיב על לשון הירושלמי מועד קטן ר"ש פ"ג וז"ל חד כהן אתא לגבי ר"ה א"ל מה לצאת לצור לעשות דבר מצוה לחלוץ או לייבם, א"ל אחיו של אותו האיש יצא ברוך המקום ישננפו, ואת מבקש לעשות כיוצא בו ע"כ. הלא מוכח שתחום עולי מצרים כחול ממש נחשב, ואינה מצוה לשבת בתחום ההוא, וסותר לשון זה דברי הנזכרים. ואען ואשיב: אין ספק שתחום עומ"צ, תחום שהגבילה תורה"ק בפרשת אלה מסעי ודאי א"י גמור הוא לענין מצות הי' וישבת בה, וגם צור וצידון בכלל. אולם דרך חכמי היש"ם להשתמש בשם עיר צור

תבואות נוספות, צור הארץ תקה

זכונתם חו"ל ממי, לא עיר צורה, כמו שדרשו בפסוק אמלא
החרבה ירושלים וצור, בארצות החיים זו צורה, תמן זולא תמן
שזבע וכו', ורבים כמו 'אלה, ונכל דבריהם הכונה על
עיר מושב מלכי הו"ל כמו רומי רבתי או זוטרי (קושטא, ששאמכזל)
או עיר מושב מלכי מזרח בבל (נגדד), ואמרו בלשון נסתר צורה
דעתם על עיר אחת בחו"ל היחידה להם, כמו לשון עיר פלונית
אלמונית¹). וגם מעשה הנזכר שבקש לצאת לעיר צור לדבר
מצוה, לא היא עיר צור ממש בתחום עומ"צ, כ"א עיר א' בחו"ל,
ולא רצה להזכירה בשמה ממש הידוע ומפורסם בעולם מדרך
כבוד או מפתח, שקורא אותה עיר וארץ טמאה משוקצת עד
שמכנה במעשה זה הנזכר במקום אחר (כתובות דף ק"ח ע"א)
בנות ישראל יושביה בשם כותיות, אחיו נשא כותית ומת ברוך
המקום שהרגו וכו'. לכן מכנה אותה בלשון נסתר בלשון פלונית בשם
צור, וראיה לדברי שמעשה זו לא היה בעיר צור ממש כ"א ישם
מושאל הוא על מקום אחר בחו"ל שמעשה זה נזכר ג"כ בכבלי
כתובות ק"א ע"א ושם נאמר שהוא גכורא דנפלה ליה יבמה בי
חזואה אתא לקמי' דר"ח וכו' ע"ש. וידוע שעיר חזואה היא בארץ
בבל וא"כ מוכח שצור הנזכר אינו צור ממש בתחום עומ"צ. — וזכור
שתחום זה איי ממש הוא לענין זה, ובודאי מותר לישראל ששומכיש"ב
ללכת שם לדבר מצוה.

קסרי קסריון

סובה כ"ז ע"ב ת"ר מעישה בר"א שישבת בגליל העליון בסוכתו

¹ ורמז לדבר (תהלים קי"ח) מי יוצילני עיר תלזר מי נחמי
עד חלום, מתורגם וכן הוא דלוציל יחי לקרתא חרובא דלזר. לרמז
שצור מושאל על אחת תערי חלום, וזה לשון שמות דבה סוף פרשה ע"ו
דצחחומה לקדר צח. חתר ר' אלעזר כל לזר תלזא שצנוקרא צלזר המדינה
הכחוצ ונדצר, כל צר שצנוקרא חסר, צרוני הוויינה הכחוצ ונדצר עכ"ל.

תקו תבואות נוספות קסרי הארץ

של ר"י ב"ר אלעאי בקסרי ואמרי לה בקסריון. הכונה יש קוראין שם המקום קסרי ויש קוראין קסריון, אולי יש לומר שכו' מקומות הנה. ויש אומרים שמעשה זה אירע לו בעיר קיסרי. ויש אומרים בעיר קסריון. ולדעתי הכונה שידוע שישיני מקומות נקראים בשם א', דהיינו עיר Caesarea Palaestina קסרי על שפת ים הגדול, והשני נקרא Caesarea Philippi והיא עיר דן ליש אשר שם מערת פטיאס, וכרי להפריש ולדעת על איזו מהם הכונה נקראה א' קסרי והכו' קסריון. וכן תרגם הירושלמי בפסוק וירדסם עד דן עד דן דקיסריון. וכן בפרשת אלה מסעי בגבול א"י מכנה כמה פעמים דן בשם קיסריון: ומוכח שבכל מקום ישנוכר בדברי חז"ל קיסרי הכונה C. Paläs, קיסריון הכונה C. Phil. זה כונת השם ששבת בגליל העליון בעיר קיסרי והיא C. Palaes על שפת הים ואמרי לה בקיסריון ר"ל בעיר דן ליש פטיאס. ואל יפלא לומר שקיסרי על שפת הים היא בכלל גליל העליון. הלא ע"פ לשון הש"ס גיטין ע"ו ע"א מוכח שבפר עותנאי היא בכלל גליל יהודה דרומית מזרחית לקיסרי כאשר כתבתי ע"ש, וכ"ש שקיסרי כבר בכלל גליל. ואף שהוא לדרום כפר חנינא (עיין שביעית פ"ט מ"ב) אולי אין מגדל שיקמים וא"כ בכלל גליל העליון הוא. כי עיקר ורוב תכונת גליל התחתון הוא בצד מזרח א"י בגבול ים כנרת. לא בצד מערבי בשפת ים הגדול. וא"כ אין רחוק הדבר לבנה תכונת עיר קסרי בגליל העליון. ואמרי לה סברו שמעשה היה בעיר דן שהיא קיסריון, שהוא בודאי בגליל העליון האמיתי. וכבר כתבתי בספרי תנוה"א בשם יוסיפון לרומיים שעין הירדן הוא בפירפאת אלראס יברכת פייאלא) ויורד תחת הארץ עד שיוצא במערת באניאס ע"ש. ובה נבאר לשון תמוה במכילתא לסדר בשלח בפסוק ויאמר ה' אל משה כתוב זאת אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע הואיל ונגזרה נזרה שלא אכנס לארץ לא כמלך ולא כהדיוט אכנס לה כמחילת קיסריון שהוא מתחת לפני ולפנים אמר לו ושמה לא תעבר אמר לפניו רבש"ע

תבואות נוספות. קסרי הארץ תקו

ובוי ולא במחילת של קיסריון שהוא מתחת לפנים מעתה וכו'. לא נדע מה הוא מחילת קסריון מתחת לפני ולפנים. וזכיתי למצא בילקוט בפסוק אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה וז"ל אכנס לה במחילה של קיסריון שהיא מתחת לפמייס ע"כ. וזאת גרסא נכונה ואמתית, והכונה שמשא רבינו בקש ואמר אמת הדבר שאמרת לא תעבר את הירדן הזה, ר"ל שאין אני עובר והולך את הירדן, אולי תתן לי רשות שאני אכנס לארץ דרך המחילה מתחת לארץ מבירכאת פייאלא ששם עין הירדן עד מערת פמייס ששם יוצא חוצה בגלוי, וא"כ לא עברתי על דברך לא תעבר את הירדן. והנה המחילה ההיא נקראה מחילת קיסריון, שהיא מערת פמיאס וזה ברור. ודע מה שנוזכר בירושלמי יבמות פ"ב סוף הלכה י"א מעשה בליסטים א' שנתפס בקיסרין שבקסודקייא ע"כ. אין זה קיסרין שם העיר, כ"א הכונה במקום המשפט של המלך הקיסר של עיר או של מחוז קסודקייא. ובתוספתא שם פ"ד נוזכר סתם שנתפס בקסודקייא. וכבבלי דף כ"ה ע"ב הגרסא במניזת קסוטקיא (ותום' כתב שם יש ספרים דגרס' במזיגת). ובערוך מצאתי בערך מגסתא פירש דין של אומות העולם של הדיוטות ע"ש. ועל כל פנים מוכח שאין קיסרין הכונה שם העיר, כי לא נמצא בשום מקום עיר קיסרין בקסודקייא *).

רבלה.

תכונתו על שפת מערבי מי מרום. ויב"ע זכנ רבינו סעדיי הגאון מתרגם לפני. ועד היום נקראים הערביים שיושבים שם ערב דופני. לפי שכימי קדם עמד שם בית אליל היונים לנימפסי

* זה אינו, שכאמת היתה בירת קיסרי במדינת קסודקייא הקטנה שנקראת מלפנים סצקה או איזיביא על הגהר ארגיאוס בטהו קליקיא, ישיביריוס מלך רומי קרא אותה קיסרי, ובשנחלקה קסודקיא תחת ממשלת וולניוס היתה העיר קיסרי מטרפולין בקסודקיא ראשונה. גם היתה עוד קיסרי מוריסאניא על ים התיכון במדינת אלג'יר נכנית סן הקרתגיניס.

(הערת הר"ר מאיר איש שלום בהירושלים מדך הי' היב עמוד 110).

תקח תבואות גוספות רכלה הארץ

Daphne דאפני. וכן מצאתי ביוסיפון במלחמת יהודים ספר ד' חלק א' שמספר איכות ומהות ים סומכי ואמר שמתפישט יבצד המערב) עד אשרי (יער) דפני אשר שם בית אליל לפדה הזהבית ינוסחא אחרינא לעגל הזהב) ע"כ. מוכח שעבוד הכל ואליל זה בתמונת פרה או עגל. וכבר הודעתי ישבי מקומות נקראים רכלה. א' על גבול צפוני א"י הנזכר וא"י בארץ חמת. וגם זה מתורגם דפני של אנטיוכיא, כשהארכתי בתבואות הארץ, ופלאים בעיני דברי הרד"ק שכתב שם זכר המקום הזה לפי שישם היה נבוכדנצר כאשר צרו חילו על ירושלים ושם העלו צדקיהו כמו שכתוב ויעלו איתו אל מלך בגל רכלתה עכ"ל. שהחליף רכלה בא"י ברכלה בארץ חמת ושם ישב נבוכדנצר.

ה ש ע ר ה

ארץ צוף, ירמות, רמה

(מאת יעקב אריה סלאנט מו"ץ בשכונת "מוכרת משה")

לדעתי נראה ברור שארץ צוף היא אדמת ארשוף אשר זה איזה שנים נתישבו בחלק ממנה אחינו בני בולגריא הי"ה כי ארץ בערבי ארדושוף הוא כמו צוף*); כי כן כתוב בשאול (שמואל א' ט' ה') ויעבור בארץ שלישה ימים "בית סאליסא" כפר לצפון לוד כמ"ש המחבר ז"ל) ויעבור בארץ שעלים וגוי ויעבור בארץ ימיני וגו' המה באו בארץ צוף וגו'. וכל המקומות האלו הם סמוכים זל"ז במהו א'. והנה בהדרך המובלת מסמוך מלון "באב"אליוואד" לארשוף, נפגוש באמצע הדרך בכפר "יסוע" הוא "ישוע" הנזכר בנחמיה י"א כ"ו יחד עם ירמות וצורעה ואחרים

(* צעריצית יחלקה הלד"י לדי. כמו עלס עדס, לזוב (היענב) דצע. וכן הלד"י צב' כמו ללמות טלמחט. וכמו צלרוני עלס עטל וילף זלעף.

תבואות נוספות, צוף, רמה הארץ תקט

מערי יהודה אישר בשפלה, ושם מתחיל השפלה מצד זה כמ"ש המחבר ז"ל.

והנה לפי יסוד זה נוכל להוציא עוד חקירה אחת מזה, כי לפי דעת המחבר שחולק על ככלת ההמון שציון קבר שמואל הנביא ע"ה הוא בהכפר הנקרא "נבי סמואל" הסמוך לירושלם כשעה וחצי, כ"א שהעיר רמה (רמתים צופים בהר אפרים) וירמות (ביהושע כ"א מערי הלויים) ליששכר ורמות (בדה"ה ו') הוא הכל א', כי שמואל הרואה ע"ה היה לוי וישב בעיר לוייה, כי לפי דעתו הר אפרים יכול חלק גדול מא"י וקצו זרבתו עד השפלה אישר ליהודה; ויהודה יגביל בהערים הנזכרות עם יששכר שהוא בהר אפרים; וגם לוד של בנימין הוא ג"כ מהר אפרים לדעתו (בפ"ג *). ולדעתו ישאינני מקבל עלי אחריותה) יתכן מאד שחרבות "נבעת מרמאתא" (ירמות) הנחשבת על נחלת ארשוף וסמוך ונראה לה ממש, כאשר ידעתי ותרתיאת המקום ההוא לעיני ס' יסוד המעלה להחכם ר"י בריל מו"ל "הלכנון" צד 68-69] כי היא היא חרבת עיר רמה מקום שמואל הנביא ע"ה *), כי צוף ורמה הכל מחו א' ומקום א' ממש, כמ"ש המחבר

(*) להנחזר אישתנויטחיה עוד רחיה ונאהוד צן גרל איש ימיני בשופטים ג' שלחחר הכוחו את עבלון מלך נוואז ויוולט, כתיב ויהי צבאו (ופרש"י ז"ל צבאו לעירו ולנוקומו היינו ארץ בנימין), ויחקע בשופר צהר אפרים, ונה ענין הר אפרים לבנימין אלל מובח כדעת המחבר שהר אפרים כולל נחלת כונה שבטים וגם חלק מבנימין.

(**) הנוחזר נחן ליחוק מקום לרונה וירושלם כשני ימים. וע"כ הוקשה לו (צענווד קל"צ) דברי רש"י צענוואל צסס המוספתא דקוטה דליך יתפגשו שני האנשים (שאור שמואל לשאל) הצאים מקצורת רחל; עם שאל הצא מרונה צלללס היא ירושלם, דהא מרונה לירושלם יש מרחק כשני ימים, ומקצורת רחל לירושלם הוא רק בשעה וחלי, והגירסא הנכונה (לפי דעהו) שאלל צמדרש שמואל לנוחר הס צאים מקצורת רחל בו', היא עוד יותר מוקשה, שהרי הכתוב מעיד שהיה הכל צאוחו היום שאלמר (שמואל ח' י ע"י) וה"י כהפנתו שכנו ללכת מעס שמואל ובני ויצאו כל האוחות האלה ציוס ההוא. והלא לדעתו שרונה היא ימות יתכן יותר שחרבות ורמאתא (ירמות)

תקי תבואות נוספות, צוף, רמה הארץ

שארץ צוף נקראת כן ע"ש רמתים צופים מלשון מצפה, שבגבולה. והתרגום מתרגם ארעא דבה נביאה בו' והיינו צוף מלשון צופה וחזוה ע"ש שמואל הרואה ע"ה. והרלב"ג כתב ג"כ שארץ צוף היא רמה ושאל ונערו היו עדיין בשדה של רמה ולא נכנסו עדיין להעיר. והנה בנהמיה שזכרנו כתוב שישבו בני יהודה בחצרים בשדותם בישוע ובצרעה וירמות וגו' מוכח שהם במחוז א'. וכאשר נראה גם היום שהכפר "יסוע" שזכרנו הוא סמוך מאד לחרבות מירמאתא. (ירמות) וגם הכפרים צרעה ואשתאל (צרעא וסמואלל) הם על שני הרים בערך שעה למערב ירמות¹.

ולפי"ז תהיה אדמת "ארטוף" וחרבות מירמאתא (ירמות) מערי הלויים ליששכר או ליהודה. כי הערים האלו שהזכרנו הם מערי הגבול ונחשבות פצם לזה ופעם לזה. וכמו צרעה ואשתאל ועקרון נחשבות ביהושע פעם ליהודה ופעם לדן יען כי הם מערי הגבול, וכן הביא המהבר את דברי הירושלמי סנהדרין הדא בעלת שם עיר) זמנין מיהודה וזמנין מדין. וגם אמר שם בירושלמי: אימר כתים מיהודה ושרית מדין. וזה יתכן כאן יותר, כי כן כתוב בנהמיה שהזכרנו ואל החצרים בשדותם מבני יהודה ישבו בישוע וירמות וגו'. מוכח שרק הישדות היו ליהודה והכתים ליששכר.

הכו' היא רמה, והיא רחוקה מירושלם רק בארבע שעות. ויתכן מאוד ששאל אשר צולחי ניהר צהליכתו לצית חציו (לסיבת דלגת חציו עליו) כונו שאמר לנערו לכה ונסובה פן יחדל חציו מן האחנת ודלג לנו, יפגש את שני האנשים הצאים מקצרת רחל, צירושלם ציוס ההוא נווס, וחלזי לא שזפתה עין המחצר ז"ל את ארטוף ואת חרבות מירמאתא כי כן לא הביאם כלל נקשרו.

11 מיל "חרבת מירמאתא" יש הר יותר נבזה הנקרא "דיר אל האוא". והשם דזה מימי הערבים מירמאתא. ושמו העתיק נשכח. ותכונתו יותר נכונה להר הנקרא רמתים צופים. גם נמצא בקרבת ההרים הנזכרים שני הרים ועליהם חרבות. הא' נקרא "חרבת אירמא" והב' "חרבת צ'ופא". ובמאשפני הכפרותי "ירושלים" נשוב לרבה אדות הנקף הזה שבתכונתו נחבטו כבר הרבה מהחוקרים.